

Fynden i Gamla Uppsala ger ledtrådar till dåtida samhället

Uppsalahögarna kom till samtidigt som Justinianus (483-565) var Östromerska rikets kejsare. Foto: Ulf Ivarsson/Bokebacken

I Gamla Uppsala uppstod på 500-talet ett förvånansvärt välorganiserat samhälle. Gårdarna samlades kring en stor kungshall och jorden omfördelades. Fynd från utgrävningar som gjorts för en ny järnvägssträckning hjälper historikerna att förklara vad denna förändring berodde på.

Järnvägen mellan Uppsala och Gävle byggdes om 2012-13. Eftersom banan tangerar det kulturhistoriskt känsliga området intill Gamla Uppsala gjordes en omfattande arkeologisk undersökning. Den gav enastående möjligheter att utforska stora delar av områdena öster om Gamla Uppsala. Resultaten från dessa utgrävningar har Kristina Ekerö Eriksson sammanställt i en lättläst och översiktlig bok, *Gamla Uppsala, Människor och makter i högarnas skugga*.

En enastående nyhet är de hittills okända stolpraderna i Gamla Uppsala, hela 144 stycken i en en kilometer lång nordlig linje, och 126 stycken i en 800 meter lång sydlig linje, alla stolparna på sex meters avstånd från varandra. Stolparna hade haft en diameter på 45 centimeter och en längd på 7,5 meter nedsänkta i 1,5 meter djupa stenskodda hål. Man antar att stolpraderna användes vid offerceremonier där häst- och kohuvuden trädde på stolparna i samband med de ”blot” som förrättades vid olika årstider och var stora kulturella händelser som alla i området måste delta i.

Man kan tala om en tradition som var förknippad med Svealand eller ”Svetjud” som området då kallades. Upptäckten av stolpraderna rapporterades i svensk press men för en publik utanför landets gränser är detta en stor nyhet.

Utgrävningen visar att man här redan på 500-talet e. Kr. hade ett väl utvecklat samhälle med egna

religiösa föreställningar, som måste ha byggt på en speciell världs- och tidsuppfattning. Dessa rader av stolpar som tycks gå i nord-sydlig och öst-västlig riktning verkar utgöra element i en sinnrik föreställningsvärld. På sin tid måste denna arkitektoniska skapelse ha väckt både mycken beundran och ännu mera förundran. Man kan fråga sig varför inte monumentet lämnat några spår efter sig i folktraditionen och inte heller omnämns i till exempel Snorre Sturlassons eller Saxo Grammaticus skrifter.

Mall från Rom eller Bysans

Hur ett så avancerat samhälle kan ha uppstått redan i mitten av 500-talet norr om Mälardalen är en fråga som författaren varsamt försöker analysera på basen av de arkeologiska fynden. Runt centralhöjden var av fynden att döma arbetsuppgifterna mellan gårdarna diversifierade, vilket tyder på att de olika hushållen varit starkt knutna till en större organiserad helhet. En möjlighet som författaren lyfter fram är att folk från trakten varit i tjänst som soldater i det Östromerska riket och därifrån snappat upp impulser till samhällsbildningen som de sedan tillämpat när de återkommit till sina hemtrakter. En indikation på detta är de talrika östromerska guldmünt man funnit, mynt som användes som betalningsmedel när legionärernas sold utbetalades. Också ett antal avbildningar av hur festdräkterna såg ut vittnar om ett modeinflytande från Östrom. Klädedräkten påminner om den uniform som användes av soldaterna i den östromerska armén. Bilder av dessa dräkter har man hittat på mynt, runstenar och spännen samt på så kallade små guldgubbar som man bar med sig som amuletter.

Samhällsstrukturen förändras

I mitten av 500-talet inträdde betydande förändringar i bebyggelsen runt omkring Gamla Uppsala. Tidigare hade gårdarna varit mera utspridda och en balans rådde mellan jordbruk och boskapsskötsel som var typisk för en självförsörjande gård. Cirka 550 överges de mera avlägsna gårdarna och nya uppstår, men nu mycket närmare samhällskärnan, som utgörs av den "kungliga hallen" intill gravkullarna på en upphöjd plåtå.

Pollenanalyser visar att man samtidigt i stor utsträckning övergår från jordbruk till boskapsskötsel där häst och ko dominerar. Gårdarna verkar också bli underordnade en arbets- och uppgiftsfördelning som tyder på att de är en del av en större organisation som är i stort behov av hästar. Ett bra exempel är upptäckten av en verkstad som legat alldeles intill den kungliga hallen. I denna framställdes olika typer av lyxföremål som härskaren använde som gåvor, något som verkar ha varit en central del av maktutövningen under vendel- och vikingatid. Enligt författarna indikerar detta att samhället i Gamla Uppsala omformades för att tjäna och upprätthålla en lokal konungamakt.

Den utlösande faktorn

Författarna försöker också förklara varför vi får en tydligare samhällsbildning just kring mitten av 500-talet. Olika teorier framförs och framförallt understryks betydelsen av både en klimatologisk och en biologisk bakgrundsfaktor. På 530- och 540-talet förmörkades himlen av två stora vulkanutbrott. Följden blev stränga vintrar och kalla somrar som tillfälligt försvårade möjligheterna att livnära sig på normala gårdar. Många övergavs, vilket i sin tur ledde till en omfördelning av jorden. Den biologiska bakgrundsfaktorn åter skulle ha utgjorts av en farsot, den så kallade "Justinianska pesten", som slog till framför allt i södra Europa och som möjligen ledde till att en del av nordborna som tagit sold i den romerska armén återvände för att undgå epidemin. Kombinationen av hemvändande soldater och en möjlig nyfördelning av jorden skulle ha kunnat ligga bakom uppkomsten av den nya samhällsstrukturen.

Stolparna jämngamla med högarna

Ett helt kapitel ägnas åt frågan om stolparnas ålder. Arkeologerna lyckades finna små fragment av 19 olika stolpar i botten på stödgroparna. Varken ¹⁴C (kol fjorton) metoden eller den dendrokronologiska metoden kunde dock ge ett bestämt svar. Överraskande nog lyckades

arkeologerna lösa åldersproblemet genom tidsbestämningar av små djurbensrester som fallit eller placerats under stolparna när de restes. Här får vi ett entydigt svar på när stolpraderna uppfördes; det var mellan åren 550 och 650 e. Kr. vilket sammanfaller med åldern på de stora gravhögarna i Gamla Uppsala. Genom att sedan jämföra åldern på benrester i botten på groparna med åldern på benrester som hamnat mellan stenarna när stolparna togs bort eller föll omkull kom man fram till att stolparna stått på plats cirka 50 år, det vill säga under en mannaålder. Därefter verkar den politiska tyngdpunkten förskjutas längre söderut, först mot Birka och sedan mot Sigtuna.

Arkeologi kontra folkmytologi

Författaren tar upp en viktig fråga när det gäller kartläggningen av Sveriges förhistoria, nämligen skillnaden mellan den nedtecknade och den reella verkligheten som befolkningen levde i. Ekero Eriksson påpekar att mytologierna och folksagorna framförallt överfördes till skrift av "lärda" män och kvinnor som ofta nedtecknat vad eliten i samhället förmedlat. Då eliten generellt sett var genommilitariserad kom berättelserna ofta att kretsa kring krig och hjältedåd. Till och med gudasagorna blev berättelser om kampen om makten mellan gudomliga storheter. Arkeologin, däremot, ger enligt författaren information om hur de vanliga människorna levde och verkade i det alldagliga livet. Informationen från de arkeologiska utgrävningarna ger visserligen inga upplysningar om enskilda personer men däremot statistisk och kvantitativ information om hur hela samhällen var uppbyggda.

Genom att bebyggelsen i Gamla Uppsala var en kombination av en kultplats, ett herresäte och en för tiden större anhopning av undersåtar erbjuder studier av just detta objekt en unik möjlighet att knyta samman bilden som förmedlas av folksagorna med information om hur vardagslivet såg ut för gemene man och kvinna men också i vilken mån folksagornas mytologiska bild kan skönjas i deras vardagsliv. I boken för författarna också en rätt omfattande diskussion om olika tolkningsmodeller för hur stolpraderna har ingått i den dåtida befolkningens trosföreställningar. Man kan konstatera att svearna hade skapat en mycket långtgående trosföreställningshelhet som omfattade allt från världens skapelse till hur de olika gudomligheterna styrde och ställde i enskilda människors liv.

Vridkvarn som världsbild

Utan att gå in på alla detaljer i svearnas världsbild vill jag dock lyfta fram en detalj som ger en inblick i av deras geografiska helhetsuppfattning. Här verkar svearna följa den beprövade grundprincipen: "Sakerna förhåller sig just så som de ser ut". Och vad de såg var en platt värld, och ett himlavalv som kretsade kring den med polstjärnan som mitt. De föreställde sig att mitt i deras samhälle fanns en osynlig "världspelare" som pekade mot polstjärnan och som höll uppe himlavalvet. På denna breddgrad kan man få en förnimmelse att polstjärnan befinner sig rakt ovanför ens huvud. De förliknade världen vid en vridkvarn där fundamentstenen utgjordes av marken och vridlocket av den cirkulerande himlen medan mittpinnen som höll locket på plats bestod av "världspelaren".

Välkommen popularisering

Kristina Ekero Eriksson har genom att skriva boken "Gamla Uppsala, Människor och makter i högarnas skugga" på ett förtjänstfullt sätt levandegjort resultaten från en mycket omfattande arkeologisk utgrävning. Stora undersökningar som denna resulterar i stora mängder vetenskapliga data som redovisas i otaliga omfångsrika rapporter som sällan når en bredare publik samtidigt som detta material är ytterst värdefullt i och med att materialet berikar bilden av Sveriges äldsta historia och den kultur som var förhärskande under vendel- och vikingatid i områdena norr om Mälardalen.

THOMAS GAROFF

Författarna framhåller i flera sammanhang att Uppsalahögarna kom till samtidigt som Justinianus (483-565) var Ostromerska rikets kejsare och att många nordbor hade egna erfarenheter av förhållandena i Sydeuropa då de tjänstgjort som soldater i den Östromerska armén. De talrika romerska myntfynden som gjorts i Uppsalatrakten stöder detta antagande. Ovan en kopia av en mosaik som föreställer kejsarinnan Theodora (500-548) som uppfördes i kyrkan San Vitale i italienska Ravenna 547. Mosaikkopian finns att beskåda i caféet på Ateneum i Helsingfors. Foto: Staffan Garoff/Bokebacken